

Karlo Jurak

**Kontrarevolucije
i njihov trajni obrazac —
*Osamnaesti brumaire***

SAŽETAK

Osamnaesti brumaire, poznatiji kao sintagma iz Marxova djela *Osamnaesti brumaire Louisa Bonaparte*, gdje se Marx referira na konkretne događaje sredinom 19. stoljeća u Francuskoj, figurira kao historijski trajni obrazac koji se ponavlja kao reakcija na revolucionarne i progresivne snage u trenucima kada potonje imaju priliku osvojiti političku vlast, odnosno kada se nalaze nadomak političke pobjede. Postoje brojni povijesni razlozi za to tumačenje, a u tu će se svrhu u ovom radu iznijeti i obrazložiti neki od njih. Povijest 20. stoljeća i pokušaji osvajanja vlasti od strane revolucionarnih društvenih snaga prepuni su primjera koji potvrđuju da je obrazac *Osamnaestog brumairea* trajni i repetitivni obrazac. To podrazumijeva reakcije konzervativnih snaga oblikovane izvjesnim ideologijama čija je zadaća bila lomljenje radničkog i drugih progresivnih društvenih pokreta. Neki primjeri za to su reakcija Kornilova u Rusiji, gušenje spartakističke pobune u Njemačkoj, gušenje *Biennia rossa* u Italiji, Francov udar kojim je

ABSTRACT

The Eighteenth Brumaire — the Repetitive Pattern of Counter-revolution

The Eighteenth Brumaire, best known as a phrase from Marx's work *The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte* in which Marx referred to the historical events in mid-19th century France, stands for the historical, enduring, and repetitive pattern of counter-revolution, i.e. the force of reaction against revolutionary and progressive forces when they are close to winning political power. There are many historical reasons for this interpretation and some of them will be examined and explained in this paper. The history of the 20th century and the revolutionary social forces' attempts to rise to power are rife with examples which confirm that the pattern of the *18th Brumaire* is enduring and repetitive. That includes the reactions of conservative forces shaped by ideologies whose mission was breaking the workers' movement and other progressive social movements. Some examples of this are the Kornilov putsch,

započeo Španjolski građanski rat, vojni udar Augusta Pinocheta u Čileu te brojni drugi vojni udari i/ili vanjske intervencije u zemljama tzv. Trećeg svijeta. Fašizam je krajnji historijski primjer takve reakcije. U tom smislu, posebnu pažnju valja posvetiti, osim spomentim primjerima, i stavovima prema fašizmu koje su zapadni saveznici (npr. Churchill i Roosevelt) iz Drugog svjetskog rata imali prije izbijanja rata, u tridesetim godinama 20. stoljeća. Također, takvi se stavovi ocrtavaju i kod nekih korifeja neoliberalne ideologije poput Ludwiga von Misesa, a u praksi su provođeni više puta od strane politike SAD-a u vrijeme Hladnog rata i kasnije. Slične stavove i dandanas pronalazimo kod brojnih liberalnih i konzervativnih teoretičara i političara. Uzimajući u obzir trajnost i repetitivnost bonapartističkog obrasca, postavlja se pitanje je li ga moguće i pod kojim uvjetima preduhitriti? Koje su pogreške u vezi s time činile revolucionarne snage? Konačno, je li moguće da dođe do zaustavljanja ovog obrasca, tj. čemu nas u tom pogledu povijest dvadesetostoljetnih revolucija uči? ➡➡

the suppression of the Spartacist uprising, the suppression of the *Biennio Rosso* in Italy, Franco's coup which initiated the Spanish Civil War, the military coup led by Pinochet in Chile and many other military interventions in the so-called Third World countries. Fascism is the ultimate historical example of this pattern of reaction. Having this in mind, special attention should be paid to pre-war attitudes towards fascism by Western World War II allies (e.g. Churchill and Roosevelt in the 1930s). Similar attitudes can be found in the thought of certain champions of neoliberal ideology, such as Ludwig von Mises, and, in practice, in the politics of the United States in the period of the Cold War and after. A number of liberal and conservative theorists and politicians still exhibit them today. Considering the durability and repetitiveness of the Bonapartist pattern, the question arises of whether it is possible, and under what conditions, to anticipate it. What mistakes were committed in that regard by revolutionary forces? Finally, is it possible to break the pattern, i.e. what can we learn about this from the history of 20th century revolutions? ➡➡

“C’est le roi des drôles.”⁰¹

“Hegel primjećuje negdje da se sve velike svjetsko-historijske činjenice i ličnosti pojavljuju takoreći dva puta. On je zaboravio da doda: jedanput kao tragedija, drugi put kao farsa.”⁰²

1. “Osamnaesti brumaire” i bonapartizam

Osamnaesti brumaire” jedna je od Marxovih poznatijih formulacija iz njegova cjelokupnog opusa i ne odnosi se samo na dio naslova njegova povijesno-političkog djela *Osamnaesti brumaire Louisa Bonaparte*, već predstavlja i zaseban pojam primjenjiv na brojne događaje u 19. i 20. stoljeću, odakle i sâm “bonapartizam” kao širok te često nedovoljno definiran pojam. U ovom radu tako valja pokazati u čemu se ogleda i po čemu “osamnaesti brumaire” može figurirati kao kontrarevolucionarni obrazac.

Cilj je ovog rada prepoznati i razmotriti na primjeru povijesnog bonapartizma obrasce koji se ponavljaju u kontrarevolucijama te proučiti tu trajnu formu u različitim kontrarevolucionarnim sadržajima. Stoga se pretpostavlja da je “osamnaesti brumaire” prije svega trajni i repetitivni kontrarevolucionarni obrazac, tj. obrazac krajnje reakcije na revolucionarne snage. On nije vremenski i prostorno fiksiran za razdoblje sredine 19. stoljeća u Francuskoj, već su tadašnja politička previranja i državni udar Louisa Bonaparte, kako je to Marx opisao u svom djelu, arhetipski primjer kako kontrarevolucije funkcioniraju s uzimanjem u obzir različitosti historijskih konteksta. Osim toga, cilj rada sastoji se i u otkrivanju pogrešaka revolucionarnih snaga koje otvaraju prostor kontrarevoluciji. Kako bi to bilo moguće prikazati i objasniti, potrebno je prvo definirati bonapartizam i “osamnaesti

01 Franc. “To je kralj budalâ.” Marx u *Osamnaestom brumaireu Louisa Bonaparte* na samom kraju djela (Karl Marx, *Osamnaesti brumaire Louisa Bonaparte*, 116) spominje ovu frazu koju je koristio François Guizot za vrijeme dok je bio ministar u doba Julske monarhije referirajući se na režimskog novinara Graniera de Cassagnaca. Potonji je bio blizak i Bonaparteovu *Društvu 10. prosinca*. U ovom kontekstu ova fraza slovi kao lajtmotiv cijele rasprave o bonapartizmu i trajnom obrascu “osamnaestog brumairea”, što će biti razvidno iz primjerâ u nastavku.

02 Ibid., 9. Ova čuvena Marxova rečenica drugi je lajtmotiv ovoga rada. Naročito je to vidljivo u zaključku u kojemu se poentira s revizionističkom paradigmom u historiografiji.

brumaire”, potom proći ključna mjesta iz Marxovih djela *Klasne borbe u Francuskoj* i *Osamnaesti brumaire Louisa Bonaparte* te poentirati s dvadesetostoljetnim kontrarevolucionarnim primjerima među kojima se kao ogledni najviše ističu Španjolski građanski rat, druge fašističke reakcije između dvaju svjetskih ratova te militarni neoliberalni udari poput Pinochetova. Raspravu o bonapartizmu nužno prati fenomen fašizma kao ultimativni primjer trajnog obrasca “osamnaestog brumairea”.⁰³ Uz to, pažnja će biti posvećena i nekim iskazima političara koji pripadaju liberalno-konzervativnom političkom spektru (W. Churchill, T. Roosevelt, F. Tuđman) te teoretičarima koji su dali idejnu osnovu i opravdanje kontrarevolucije, a koji sežu ideološki od klasičnog liberalizma i neoliberalizma (L. Mises, F. Hayek) do organicističkog konzervativizma i fašizma (C. Schmitt, O. Spengler). Važno je istaknuti središnje teorijske probleme ovdje, a tiču se odnosa između masa i legitimacije kontrarevolucije, klasnih izvorišta masovnih kontrarevolucija, pitanja društvene atomiziranosti i depolitiziranosti te posljedičnih zabluda na ljevici. Tako trajni obrazac kontrarevolucija ostavlja prostor za ponovnu problematizaciju autoritarnih oblika političke vlasti, liberalne demokracije, legaliteta, totalitarizma, historijskog revizionizma i direktne demokracije. U pristupu tome koristit će se temeljno marksističko polazište, uvažavajući i nemarksističke, odnosno antimarksističke autore poput Hanne Arendt i Carla Schmitta.

Za početak, interesantno je vidjeti rječničku definiciju *bonapartizma*: “politika čvrste ruke koja se oslanja na centralizam, državni aparat, vojsku i policiju, te na tobožnju volju naroda”.⁰⁴ Na prvi pogled ta definicija stvarno djeluje kao udžbenička, školska definicija autori-

03 Ne bi bilo točno samo reći da je bonapartizam preteča fašizma ili da je fašizam nastavak bonapartizma. Takvo ahistorijsko gledanje zadržalo bi se samo na nekim sličnostima u pogledu forme (političkog oblika vlasti), a sâm sadržaj sa svojim historijskim mijenama (društveno-ekonomski uvjeti proizvodnje) ostao bi zanemaren. Stoga se ne radi o tome da se izvedu puke analogije uzduž različitih vremenskih perioda i historijskih konteksta, već da se u svojoj različitosti pronađe paradigma mnogih kontrarevolucija (kao što je npr. paradigma historijskog revizionizma Ernsta Noltea postojana na potezu od Francuske do Oktobarske revolucije). Zato bi bilo točnije promatrati fašizam (kao i druge reakcije) kao “bonapartoidnu”, a ne “bonapartističku” ideologiju. Ova terminološka opaska ipak neće biti ključna u daljnjoj raspravi.

04 Hrvatska enciklopedija s.v. *bonapartizam*, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=8625>, pristup: 11.1.2018.

tarnog oblika političke vlasti koji se često pogrešno stavlja u kontrast u odnosu na demokratski oblik. Naglašena je sličnost s *cezarizmom* kao “tipom diktature koju obilježava personalizacija vlasti, politizacija masa i paternalistička briga za podanike”.⁰⁵ Ta nam određenja ne govore mnogo. Također je navedeno da se radi o referenci na Napoleona I. i Napoleona III. (Louis Bonaparte). Odatle je razvidno zašto “osamnaesti brumaire”, riječ je o datumu francuskog republikanskog kalendara kada je 1799. godine izvršen državni udar Napoleona Bonapartea kojim je srušen Direktorij i uspostavljen Konzulat. Pola stoljeća kasnije njegov nećak ponavlja “osamnaesti brumaire” (iako ne *de facto* istog datuma), a Marx će dodati “kao farsa”, što dalje zadržava svoje figurativno značenje. Tu je već vidljiva spomenuta repetitivnost. Otuda naziv *Osamnaesti brumaire Louisa Bonapartea* u Marxa, a u nas povod da se iščita historijski obrazac koji on nosi sobom mimo isključivo formalne odredbe da se radi o državnom udaru (*coup d'état*), autoritarnom obliku političke vlasti, uzurpaciji institucija i sl. U tome valja pronaći klasnu osnovu koja će poslužiti kao neizostavno objašnjenje. Marx je bio zakinut za nepoznavanje 20. stoljeća, ali je zato svojom minucioznošću omogućio uvid u (kontra)revolucionarne događaje sredinom 19. stoljeća u Francuskoj. Sljedeći je korak zato proći kroz glavne događaje između 1848. i 1852. u Francuskoj.

2. Klasne borbe između liberalnog političkog poretka i autoritarne reakcije

Marx već u predgovoru *Osamnaestom brumaireu* naglašava kako bi pristup koji polazi od čiste forme, od razmatranja takoreći cezarističkog nasilnog akta jednog čovjeka, bio pogrešan pristup, pa umjesto promatranja kroz prizmu jednog “jakog” čovjeka Marx predlaže pogled kroz vizuru klasne borbe: “Ja, naprotiv, pokazujem kako je klasna borba u Francuskoj stvorila okolnosti i odnose koji jednoj osrednjoj i grotesknoj ličnosti omogućuju da igra ulogu heroja.”⁰⁶ Time daje odmah do znanja da će složena politička previranja tumačiti kao izraz borbi društvenih klasa te tako napraviti radikalni iskorak u odnosu na prikaze tzv. objektivnih povjesničara. Uistinu, da bi se zaista mogla objasniti forma “osamnaestog brumairea”, odnosno pridati sadržaj reakciji Louisa Bonapartea potrebno je postaviti problem na klasne

⁰⁵ Hrvatska enciklopedija, s.v. *cezarizam* <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=15160>, pristup: 11.1.2018.

⁰⁶ Marx, nav. dj., 6.

osnove, a ne na pitanje psihologije (ili psihopatologije) pojedin(a)ca. Na taj način valja tretirati i pitanje liberalnog političkog poretka te autoritarnih reakcija na nj, s obzirom na to da se ovaj obrazac najbolje vidi u proturječjima koja se stvaraju na razini liberalne demokracije i njezine suspenzije, a ta proturječja imaju bitno klasni karakter.

U vrijeme kada je vlast buržoazije već toliko uspostavljena i konsolidirana da više ne slovi kao nositelj progresivnih emancipatornih ideja (kao u nekim zemljama u to vrijeme) nego sad ima sebi nasuprot čitavu armiju osiromašenog i obespravljenog proletarijata, logično je očekivati one političke odgovore od strane buržoazije koji ne idu u smjeru daljnje ekstenzije liberalno-demokratskog političkog okvira, što uključuje širenje prava glasa, slobode tiska, jačanja institucija u kojima participiraju svi slojevi društva i sl. Ishay Landa to primjećuje ukazujući na trajni rascjep između političkog i ekonomskog liberalizma, referirajući se i na bonapartizam:

“Buržoaska politička revolucija otkriva se kao centrifugalna sila čiji se valovi odbijaju povući u skladu s buržoaskim željama. Kako bi obranila liberalni socioekonomski poredak od demokracije i/ili revolucije, buržoazija stremi demontaži, u manjem ili većem opsegu, političkog liberalizma. Kroz godine promatrači svih političkih uvjerenja prepoznali su tu bazičnu shemu. Na ljevici, socijalisti i komunisti razotkrivali su uzmak od političkog liberalizma, buržoasko ustuknuće od posljedica njihove vlastite revolucije. Karl Marx najbolje je to uradio s obzirom na promjenu saveza francuske buržoazije u tijeku revolucije 1848. godine koja je završila, što je važno podsjetiti, bonapartističkom diktaturom koju mnogi promatraju kao devetnaestostoljetnu probu za dvadesetostoljetni fašizam.”⁰⁷

To su prepoznali i korifeji klasičnog liberalizma poput npr. Alexisa de Tocquevillea koji se, kao što je poznato, kritički odnosio prema ideji općeg prava glasa. U tom se smislu ekstenzija liberalne demokracije doživljava kao svojevrsna legalna politička pobjeda potlačenih masa, napose radništva, a takva će ocjena liberalne demokracije pratiti sve konzervativno-reakcionarne odgovore na krizu društveno-političkog poretka.⁰⁸ Samo je 19. stoljeće bilo toliko prepuno takvih primjera

⁰⁷ Ishay Landa, *The Apprentice's Sorcerer. Liberal Tradition and Fascism*, 37.

⁰⁸ Landa u naprijed citiranom djelu prati u kontinuitetu sve takve pojave, s ciljem dovođenja liberalne tradicije u užu vezu s razvojem fašizma. Ako pratimo dio predfašističke tradicije u sociologiji i ekonomiji, primjerice

da pred sâm kraj svog života, 1895. godine, Engels dovodi u pitanje brojne vlastite i Marxove teze, naročito one koje se tiču karaktera i mogućnosti revolucije, a jedna od teza odnosi se i na pitanje odnosa prema legalnosti političkih institucija:

“Ironija svjetske historije postavlja sve na glavu. Mi, ‘revolucionari’, ‘prevratnici’, mi napredujemo kudikamo bolje služeći se zakonitim sredstvima nego nezakonitim sredstvima i prevratom. Stranke reda, kako one sebe nazivaju, propadaju od zakonitog stanja koje su same stvorile (...) dok mi pak, služeći se tom legalnošću, dobivamo čvrste mišice i rumene obraze i izgledamo kao život vječni. I ako mi ne budemo toliko ludi da se, njima za volju, damo natjerati na uličnu borbu, njima ne će najzad ostati ništa drugo nego da same naruše tu fatalnu legalnost.”⁰⁹

U ovim Engelsovim rečenicama sadržan je veći dio problematike koja je ovdje predmet interesa — legalni oblici djelovanja i uopće proširenje političkih prava posljedice su klasne borbe koja nije bila nužno frontalno revolucionarna i prevratnička, već je u bitnom smislu zadobila svoje obrise i oblike u postojećim liberalnim političkim institucijama, neovisno o tome je li riječ o monarhiji ili republici kao formalnom nositelju suverene vlasti.¹⁰ Buržoazija tako više nije neprijeporni prijatelj tih institucija, niti su te institucije isključivo njezin “organ prinude”.¹¹ Što se u tom smislu događa presudne 1848. godine u Francuskoj, što prethodi, a što slijedi te koje se klase s kojim interesima međusobno suprotstavljaju? Odgovori na ta pitanja mogu pomoći u razumijevanju bonapartizma i “osamnaestog brumairea”.

Le Bona, Pareta, Moscu i Michelsa, vidimo da su svi oni teoretičari elita koji su posezali za klasičnim liberalnim argumentima, a snažno su utjecali na fašizam, ponajviše na Mussolinija. Neki od njih, poput Pareta i Michelsa, bili su mu otvoreno naklonjeni.

09 F. Engels, *Uvod u: Karl Marx, Klasne borbe u Francuskoj 1848–1850*, str. 24.

10 Francuska je za vrijeme *Julske monarhije* iz 1830. godine, kada je na vlast došla dinastija Orléan, postala na neki način liberalnom monarhijom, makar još ne liberalnom demokracijom u punom buržoaskom smislu. Ta se ekstenzija događa upravo revolucionarne 1848. godine. Sudeći prema gornjim tvrdnjama, postavlja se očekivano pitanje, čija je to sve revolucija i u kojoj mjeri.

11 To proturječi pojednostavljenoj Marxovoj definiciji države dalje razvijanoj u lenjinističkoj paradigmi. [Za širu raspravu v. priloge L. Bogdanića i T. Bandova, dod. ur.]

Godine 1830. uspostavljena je *Julska monarhija* i vlast kraljevske dinastije Orléans, otada na vlasti više nije dinastija Bourbon koja je vraćena restauracijom petnaest godina ranije.¹² Vlast dinastije Orléans zapravo je u klasnom smislu bila vlast financijske aristokracije, za razliku od vladavine dinastije Bourbon koja je u klasnom smislu predstavljala velike zemljoposjednike, odnosno feudalne ostatke koji su sada primorani prilagođavati se novim tržišnim, kapitalističkim uvjetima. Pripadni politički oblik vlasti dinastije Orléans bila je ustavna monarhija, odnosno hibridni oblik građanske vlasti i monarhije. Problem koji su imale druge klase s vlašću orleanista jest taj što one nisu participirale u vlasti, tj. financijska aristokracija bila je vladajuća klasa, a ne industrijska i trgovačka buržoazija koja s vremenom postaje sve jača te traži svoje političko priznanje i reprezentaciju. To dovodi do prevrata u veljači 1848. godine kada je uspostavljena *Februarska republika* (Druga Republika) kojom su u vlast ušle i druge imućne klase.¹³ To je bio sâm prolog klasnim borbama u Francuskoj u kojima uskoro svoje mjesto traži i sve brojniji gradski industrijski proletarijat. Tako je u *Junskom ustanku* proletarijat bio klasa koja se borila sama protiv svih ostalih klasa, ali čiji je prodor u arenu političke borbe izazvao bitna klasna previranja koja će rezultirati političkim fenomenima kojima se ovdje bavimo. U tom je smislu za početak najinteresantnija Mobilna garda koju je formirala buržoaska republikanska vlast za gušenje proleterskog *Junskog ustanka* — ona je bila sastavljena uglavnom od lumpenproletarijata koji Marx opisuje na sljedeći način:

“Ostao je, dakle, samo jedan izlaz: jedan dio proletera suprotstaviti drugome. U tu svrhu formirala je privremena vlada 24 bataljona Mobilne garde, svaki po 1000 ljudi, od mladića između 15 i 20 godina. Ovi su većinom pripadali lumpenproletarijatu, koji u svim velikim gradovima čini masu strogo različitu od industrijskog proletarijata. Iz tog sloja regrutiraju se lopovi i zločinci svake vrste, njega sačinjavaju otpaci društva, ljudi bez određenog zanimanja, skitnice... Za vođe su im dati dijelom oficiri iz stajaće vojske, dijelom su oni sami izabrali mlade buržoaske sinove, koji su ih zanosili gromkim riječima o smrti za domovinu i o odanosti republici.”¹⁴

¹² Eric Hobsbawm, *Doba revolucije*, 111.

¹³ Eric Hobsbawm, *Doba kapitala*, 20–21.

¹⁴ Karl Marx, *Klasne borbe u Francuskoj 1848–1850*, 44–45.

Februarska buržoaska revolucija omogućila je prodor proletarijata u arenu političke i klasne borbe, u njoj se proletarijat zajedno s republikanskom buržoazijom borio protiv klasnog monopola financijske aristokracije oličene u orleanistima. Upravo će proleterijski Junski ustanak tako biti neminovna posljedica liberalizacije političkog sustava i pobjede one frakcije buržoazije koja je zahtijevala veći pluralizam i veće slobode. Zato, zbog svoje slabosti koju nanosi klasnoj vladavini, politički utjecaj republikanske buržoazije opada nakon ugušenog Junskog ustanka. Zahtjevi za stabilnošću političkog sustava sve su jači. Dolazak Louisa Bonaparte na predsjedničko mjesto u prosincu 1848. godine samo je potvrdilo političku jalovost republikanske buržoazije — Cavaignacov poraz na izborima bio je uvjerljiv, a još je uvjerljiviji bio poraz lijevog krila republikanske buržoazije, političkog predstavnika sitne buržoazije, Ledru-Rollina.¹⁵ Bonaparteova pobjeda s Društvom 10. prosinca bila je vrlo uvjerljiva, a Marx, slijedom ranijih refleksija o reakcionarnim elementima u francuskom društvu, to tumači ovako: “...pustolov koji je došao iz bijelog svijeta, koga je uzdigla pijana soldateska, kupljena rakijom i kobasicama, kojoj on stalno iznova mora da dobacuje kobasicu.”¹⁶ No, odgovor na pitanje, što omogućuje na vlasti jednu tako grotesknu figuru poput Louisa Bonaparte, ne krije se u grotesknosti njegove ličnosti, već u njegovu sasvim realnom zastupanju jedne klase — one najbrojnije klase u francuskom društvu — sitnog seljaštva, tj. “parcelnih seljaka”. Republikancu Cavaignacu upravo proširenje političkih prava u vidu prava glasa nije donijelo ono što je njegova klasna frakcija očekivala i za što se borila, već je donijela upravo suprotno: masa naroda, naročito spomenute ruralne populacije, sita revolucije i nestabilnosti, podržala je figuru koja omogućuje red i stabilnost — Louisa Bonaparte. No, u punom smislu to neće biti onaj Bonaparte od 10. prosinca 1848., legalno izabran i podvrgnut buržoaskom parlamentu, nego tek onaj od 2. prosinca 1851. koji je proveo državni udar, razjurio buržoaski parlament. Što je to toliko karakteristično za “parcelne seljake”?

“Parcelni seljaci čine ogromnu masu, čiji članovi žive u istim uvjetima ali ne stupaju u raznolike odnose među sobom. Njihov način proizvodnje izolira jedne od drugih, mjesto da ih dovodi do

15 O predsjedničkim izborima u Francuskoj 1848. godine i uvjerljivoj pobjedi Louisa Bonaparte vidi u: Frederick A. de Luna, *The French Republic under Cavaignac*, 1848.

16 Karl Marx, *Osamnaesti brumaire Louisa Bonaparta*, 105.

međusobnog općenja... Oni su stoga nesposobni da istaknu svoje klasne interese u svoje vlastito ime, bilo putem parlamenta bilo putem Konventa. Oni sebe ne mogu zastupati, njih mora drugi da zastupa... Politički utjecaj parcelnih seljaka nalazi, dakle, svoj krajnji izraz u tome što izvršna vlast sebi podvrgava društvo... Dinastija Bonaparta ne predstavlja revolucionarnog, nego konzervativnog seljaka, ne seljaka koji teži da iziđe iz uvjeta svoje socijalne egzistencije, iz parcele, nego onoga koji hoće da je učvrsti, ne seosko stanovništvo koje želi da svojom vlastitom energijom u savezu s gradovima sruši stari poredak, nego, obrnuto, ono koje, sumorno zatvoreno u tom starom poretku, želi da ga, zajedno s njegovom parcelom, avet carstva izbavi i povlasti.”¹⁷

Dakle, nekoliko stvari možemo podvući iz ovih opservacija o “parcelnim seljacima”: radi se o atomiziranim masama stanovništva, čistoj “klasi po sebi”, ako govorimo o njima kao klasi, takoreći “zaboravljenoj klasi” u onom smislu u kojemu su deklasirani, bez reprezentacije u institucijama formalne političke demokracije. Prema tome, za parcelne seljake moglo bi se reći i da su bitno depolitizirane mase. Zato Marx zaključuje da im politički odgovara supresija parlamentarnog okvira buržoaske vlasti, što Louis Bonaparte i ostvaruje državnim udarom, tj. “osamnaestim brumaireom” 2. prosinca 1851. godine. Tu je najizraženiji obrazac koji promatramo, slična se stvar dogodila na svoj način s autoritarnim režimima u 20. stoljeću, napose s fašizmom kao najreakcionarnijim primjerom toga.

No, prije zaključka s ovim dijelom valja pogledati kako se frakcije imućne klase konsolidiraju nakon pobjede Louisa Bonaparte na izborima. Još za vrijeme konstituiranja buržoaske republike rojalisti podijeljeni u dvije frakcije, legitimiste i orleaniste, počinju gledati na Republiku kao na svoje vlasništvo. Drugim riječima, suprotstavljene rojalističke frakcije — Bourboni kao frakcija velikog zemljoposjeda i Orléans kao frakcija financijske aristokracije — u republici kao državnom obliku mogu vladati zajednički i to pod imenom interesa kapitala. Politički izraz toga jest Stranka reda sa svojom parolom o vlasništvu, porodici, religiji i redu te Bonaparte kao “neutralna osoba”, kao neutralni pretendent. Tako je Stranka reda osvojila većinu glasova na izborima u lipnju 1849. godine, a republikanci na čelu s

¹⁷ Ibid., 105–107.

Cavaignacom doživjeli su krah.¹⁸ Sve vrijeme do državnog udara lice Bonaparteove vladavine bilo je prividno zamaskirano velom parlamentarne vladavine. Bonaparte mora osigurati buržoaski poredak, ali njegova klasna snaga nije parcelni seljak, čiji je on navodni zastupnik, nego srednja klasa, pa se nalazi u rascjepu stvarnih interesa koje objektivno zastupa i provodi te onih interesa koji ga masovno legitimiraju. Riječ je o rascjepu koji je u političkom smislu rascjep između objektivnog i subjektivnog, ovdje Bonaparteova proturječna pozicija — nalaze se s jedne strane ideje nerazvijene parcele kao prevladanog materijalnog oblika, a s druge strane realna politika koju zahtijeva buržoaski poredak.¹⁹ To je, između ostalog, politika povećanja državnog aparata koji živi od poreza (vojska, policija, činovništvo). Tako Bonaparte u stvarnosti vrluda između zastupanja različitih klasnih interesa, što znači da se nameće za dobrotvora svih klasa, prividno zajedničko ime svih klasa koje međusobno već godinama vode otvorene borbe. U tome se skriva proturječnost — zastupanje interesa svih klasa nemoguće je zbog logike klasne borbe; ono što daje jednoj klasi, drugoj oduzima, i obrnuto. Državnim udarom 2. prosinca 1851. godine razotkrila se sva suština njegova proturječnog položaja na parlamentarnoj političkoj sceni, kao i sve proturječne parlamentarizma i liberalnih političkih institucija — suspenzija formalno-demokratskog oblika vlasti i otvoreno podređivanje društva vlastitoj izvršnoj vlasti — autoritarna reakcija na slabosti i kontradikcije liberalnog političkog poretka.

Što se tiče paradigme “osamnaestog brumairea”, možemo zasad izlučiti sljedeće: prvo, harmonizacija klasnih odnosa političko je sredstvo nužno u uvjetima kada klasne borbe prijete opstanku i razvoju buržoaskog poretka; drugo, prema tome, buržoaski se poredak čuva “anesteziranjem” njegovih anomalija i pomoću povratka na starije društvene oblike netipične za kapitalizam u usponu (otuda fascinacija nerazvijenom parcelom kao politička moneta); treće, razbijanje pro-

18 Više o izborima 1849. godine u Francuskoj vidi u: Roger Price, *The French Second Republic: A Social History*.

19 To vodi tipičnoj socijalnoj demagogiji jako vidljivoj kasnije u fašista. Primjerice, jedna od demagoških “napoleonovskih ideja” jest prevlast vojske koju su seljaci doživljavali kao stvar časti i obrane domovine, no realno seljaci sada ne trebaju braniti svoju imovinu od stranih zavojevača, već od onoga što donosi logika kapitala i kapitalističke države — sudskih izvršitelja i poreznih egzekutora.

leterijata i njegova ustanka ključan je čin u gušenju revolucionarnih gibanja uopće; učiniti njegovu revoluciju neuspjelom, znači otvoriti vrata legitimiranju autoritarnih političkih institucija nasuprot parlamentarnom prividu; četvrto, u kontrarevolucionarnim nakanama traži se i koristi masovna potpora depolitiziranih masa, onih narodnih masa koje nisu reprezentirane u parlamentu, ali nisu ni aficirane revolucionarnim parolama i progresivnim idejama, već zbog stanja svoje atomiziranosti i nemogućnosti klasnog povezivanja ostaju samo na ivici vlastitog pretvaranja u političku subjektivnost. Ovo potonje slučaj je ovdje s “parcelnim seljacima”, a slični primjeri ponavljaju se skoro svaki put, o čemu će još biti riječi.

3. Primjeri bonapartističke kontrarevolucije:

Španjolski građanski rat

Obrazac “osamnaestog brumairea” vrlo je dobro vidljiv u Španjolskom građanskom ratu. Prije toga, pogledajmo kratko neke druge primjere kontrarevolucija koje su se uglavnom realizirale kao nagli prevrati: pokušaj Lavra G. Kornilova u Rusiji koji je poslužio kao “jak čovjek” (za razliku od Kerenskog) za restauraciju starog režima, gušenje spartakističkog ustanka u kojemu je sudjelovala zvanično socijaldemokratska stranka (SPD) i razvojačene snage tzv. frajkorci (njem. *Freikorps*), crnokošuljaško gušenje *biennia rossa* u Italiji, Horthyjevo gušenje revolucije u Mađarskoj itd. U ovim primjerima najočitije je rađanje fašizma kao tog primjera krajnje reakcije, tj. odgovora na revolucionarna gibanja. Pola stoljeća kasnije, ranih sedamdesetih, u Čileu general Augusto Pinochet državnim udarom svrgava demokratski izabranog socijalističkog predsjednika Salvadora Allendea, da bi kasnije isti taj Pinochet uživao plebiscitarnu podršku. U svakom od tih slučajeva, što se naročito dobro vidi na primjeru Španjolskog građanskog rata, revolucionarne snage pravile su velike pogreške, buržoazija se u svojim formalno liberalnim okvirima nije mogla nositi s mogućnošću revolucije, a krajnja reakcija iskoristila je u svom taboru ne samo голу silu već i socijalnu demagogiju, odnosno ponudila odgovor na pitanje kako kanalizirati nezadovoljstvo masa u reakcionarnom smjeru. Jedan odgovor na to već imamo — upravo razbijanjem revolucionarnog pokreta, a drugi u vidu depolitizacije tek treba zahvatiti. Bez obzira na očite međusobne razlike, opći je obrazac podjednako vidljiv.

U Španjolskoj je 1931. godine nakon demokratskih izbora i pobjede široke fronte republikanaca i socijalista proglašena republika,

formirana je skupština (Cortes) te protjeran kralj.²⁰ Ubrzo se otvorilo pitanje agrarne reforme s obzirom na to da je nejednakost u seljačkoj Španjolskoj po tom pitanju bila ogromna — s jedne strane veleposjednici, a s druge brojni seljaci bezemljaši. Osim toga, otvorena su bila i pitanja reorganizacije vojske, dovođenje u pitanje velikih crkvenih prava te nacionalno-regionalno pitanje (naime, osim gubitka kolonijalnih teritorija, u Španjolskoj su se javili i zahtjevi za regionalnim separatizmom u Kataloniji i Baskiji). Ubrzo se provodi djelomična agrarna reforma i to je izgleda bila najveća greška lijevih snaga jer 1933. godine na izborima desnica opet pobjeđuje, zaustavlja se agrarna reforma te ukida katalonska autonomija. U svrhu vraćanja na vlast 1935. godine formira se Narodni front koji predstavlja široki lijevi republikanski savez koji onda 1936. godine i pobjeđuje na izborima. To je bio povod Francu da organizira državni udar spajanjem više desnih antikomunističkih opcija, međusobno različitih, ali sa zajedničkim ciljem. To znači da je Francisco Franco postao “neutralna ličnost” četriju desnih frakcija: konzervativaca, monarhista, karlista i falangista.²¹ Franco u potpunosti stoji na braniku kapitalizma s velikim osloncem na postojeće retrogradne odnose u španjolskom društvu: pomoć seljacima, ali zemlja u vlasništvu zemljoposjednika, nema sindikata, ali je kasnije osnivao vlastite sindikate po korporativističkom modelu, branio konkordat s crkvom, bio veliki protivnik regionalnog separatizma. U prikazu Španjolskog građanskog rata pod naslovom “Franco i nacionalisti” nailazimo na tipičan primjer fašističkog govora kao “suvremenog bonapartizma”:

“Totalitarna će država harmonizirati u Španjolskoj energiju i potencijal nacije. S ujedinjenom zemljom rad, ta najbitnija dužnost,

20 Gabriel Jackson, *The Spanish Republic and the Civil War*, 24–25. Bilo je to razdoblje nakon španjolskog gubitka brojnih kolonijalnih teritorija — još je krajem 19. stoljeća izgubila prekoceanske teritorije, a nakon Prvog svjetskog rata i one na području sjeverne Afrike. Kolonijalni gubici, kao što ćemo vidjeti, jedan su od glavnih podstrekača potrebe za krajnjom reakcijom u matičnoj zemlji.

21 Konzervativcima je bilo najvažnije očuvanje tradicionalnih vrijednosti uz snažnu ulogu crkve u društvu, monarhistima povratak kralja, karlisti su španjolska verzija legitimista (zahtijevaju dinastiju Bourbon na čelu Španjolske), krajnje religiozno i konzervativno orijentirana frakcija, a falangisti su otvoreno fašistička opcija koja je, za razliku od ostalih, nemonarhistička i pronjemačka. U tom su smislu karlisti i falangisti bili najnespojiviji, ali ih je Franco uspio pod zajedničkim ciljem povezati.

bit će čista ekspresija narodne volje. Španjolci će sebe izraziti kroz prirodne organe društva poput obitelji, općina, korporativnih udruženja te ispuniti najviši ideal.”²²

Ovdje se mogu vidjeti sve karakteristike koje smo naveli kao paradigmatične: od harmonizacije klasnih odnosa (potiskivanje klasne borbe) do potrebe za organicističkim društvenim ustrojem u kojemu su po hijerarhijskom principu inkorporirane sve društvene klase prividno na principu međusobne koegzistencije i kooperacije.²³ Zato u tim slučajevima, kao i na primjeru Louisa Bonaparte, dolazi do navodnog zastupanja raznih klasnih interesa te očit nesrazmjer između klase na koju se poziva te one klase čije interese vlast stvarno zastupa. Kroz ulogu fašističke falange i njezina lidera José Antonija Prima de Rivere to se vidi još i bolje:

“Pravi izvori španjolske tradicije još su živi. Španjolska je podijeljena po tri linije — regionalnim separatizmom, političkim strankama te klasnom borbom. Kada Španjolska nađe zajednički cilj da nadvlada ove podjele, moći će se opet nazivati velikom.”²⁴

Dakle, osim naprijed navedenoga, ovdje je dodatno izražena dimenzija “nacionalnog zajedništva” te neprijateljstvo prema pravu naroda na samoodređenje, političkom liberalizmu te komunizmu. Uz to, falanga koristi pseudorevolucionarnu retoriku kojom tematizira neka za društvo bitna pitanja (poput agrarne reforme i nacionalizacije banaka), što je karakteristična desna apropijacija, odnosno korištenje socijalne demagogije s ciljem udaljavanja masa od socijalističkog pokreta. Zbog toga je falanga mogla privući u svoje redove mnoge klase, ali kao i većina fašističkih pokreta najviše se regrutirala iz redova srednje klase. Privlačenje radničke klase išlo je u smjeru zagovaranja sistema korporacija kao zamjene za klasnu borbu. Sistem korporacija može se shvatiti kao savez države, rada i kapitala u organskom sklopu, a na

²² John Blake, *The Spanish Civil War*, Ep. “Franco and Nationalists”, BBC, 1983.

²³ Iako se u slučaju fašizma govori o korporativističkom ekonomskom modelu, postoje znatne sličnosti s Bismarckovim socijalnim sustavom, koji je u hijerarhijski sustav s dominacijom junkerske aristokracije uspio inkorporirati i najniže klase te tako potisnuti socijalističke zahtjeve i klasnu borbu. [O modelu nacionalsocijalizma v. prilog A. Matkovića. Dod. ur.]

²⁴ Blake, *ibid.*

različite je načine taj sistem dobio svoje oblike i u Hitlerovoj Njemačkoj te Mussolinijevoj Italiji. U pretežno seljačkim zemljama, koje su uglavnom bile fašističke marionete, postojao je snažan naglasak na seljaštvu kao klasi.²⁵ Michael Parenti kaže, na tom tragu, da fašizam nastoji kultivirati revolucionarnu auru te tako promišljenom strategijom kooptirati pojedine dijelove ljevičarske retorike i simbolike s ciljem zavođenja i preuzimanja lijevog biračkog tijela.²⁶ To je naročito moguće nakon neuspjele revolucije. Na tom tragu i Robert Paxton sintetizira u jednoj definiciji ta obilježja fašizma:

“Fašizam se može definirati kao forma političkoga ponašanja obilježena opsesivnom preokupacijom propadanjem zajednice, poniženjem ili stradanjem te kompenzacijskim kultovima jedinstva, energije i čistoće, u čemu partija s masovnom bazom predanih nacionalističkih militanata, radeći u nelagodnoj, ali učinkovitoj kolaboraciji s tradicionalnim elitama, napušta demokratske slobode te traži s otkupiteljskim nasiljem, a bez etičkih i zakonskih ograničenja, ciljeve unutarnjeg čišćenja i vanjske ekspanzije.”²⁷

Kontrarevolucija je vojno i politički pobijedila u Španjolskoj 1939. godine, a pala je tek 1976. godine kada Španjolska prelazi na liberalnu demokraciju. Osim ovih informacija o tome kako se Franco nametnuo kao “vezivno tkivo” različitih kontrarevolucionarnih, antirepublikanskih frakcija te koji je bio službeni narativ kontrarevolucionarnih snaga, valja se osvrnuti ukratko i na druge faktore kontrarevolucije od kojih smo neke već naveli: velik gubitak španjolskog kolonijalnog sjaja, što je izazvalo potrebu vladajućih klasa za prijelaz na autoritarniji oblik političke vlasti te pogreške revolucionarnih snaga koje nisu uspjele na vrijeme pridobiti široke mase stanovništva za kontinuirano provođenje revolucije (tek djelomična agrarna reforma), što je pak još jednom potvrdilo tezu o vezi fašizma i neuspjelih revolucija. Vrlo važan faktor kontrarevolucije, što ga i približava korelaciji s Francuskom sredinom 19. stoljeća, bio je visoki udio seljačkog stanovništva na koje je katolička crkva imala ogromni utjecaj, a desničarske snage odnosile su se prema selu s romantiziranim odnosom u vidu narati-

²⁵ Primjetno je to npr. u slučaju ustaške ideologije, ideologije Dimitrija Ljotića te u Rumunjskoj, Bugarskoj i Slovačkoj. Vidi više u: T. Kuljić, *Fašizam*.

²⁶ Michael Parenti, *Blackshirts and Reds: Rational Fascism and the Overthrow of Communism*, 16.

²⁷ Robert O. Paxton, *The Anatomy of Fascism*, 218.

va prirodne vezanosti uz zemlju i njezinu obradu te pripadajuće tradicionalne vrijednosti koje su utjelovljene u crkvi i nasljeđu predaka. Tu sliku života (pseudoidilična slika romantiziranog seoskog života), sličnu ideji nerazvijene bonaparteovske parcele, suprotstavljala je desnica modernim “anomalijama” Republike.²⁸

4. Kontradikcije liberalne demokracije i koketiranje s fašizmom

Liberalna se demokracija kao politički oblik vlasti cijelo vrijeme ovdje prividno suprotstavlja autoritarnim, bonapartističkim, pa i fašističkim oblicima. Točnije rečeno, potonje se suprotstavlja prvome, odgovara na prvo. No, ovdje je teza ta da upravo kontradiktorne karakteristike liberalne demokracije pogoduju desnim reakcijama. To je, pod mnogim gore navedenim okolnostima, najvidljivije između dvaju svjetskih ratova kada i nastaje fašizam. Eric Hobsbawm kaže da “niti jedan jedini režim koji bi mogao biti nazvan liberalno-demokratskim nije svrgnula ljevica, opasnost je dolazila isključivo s desnice.”²⁹ Period nakon Prvog svjetskog rata tako je i vrijeme nastanka fašizma kao najreakcionarnijeg odgovora buržoazije na vlastitu krizu, odnosno na nemogućnost postizanja vlastitih ciljeva korištenjem samo liberalno-demokratskog okvira. Osim toga, nezadovoljeni apetiti buržoazije naročito su vidljivi u neravnomjernoj kolonijalnoj raspodjeli svijeta koja je neke zemlje ostavila potpuno na koljenima (poput Njemačke) ili nije u dovoljnoj mjeri zadovoljila apetite buržoazije (kao u Italiji). Tu je i, što je zapravo najvažnije, galopirajući rast radničkog pokreta te opasnost od “boljševizma”. Liberalna se demokracija u očima buržoazije sve više poima kao nedostatan okvir za obranu od boljševizma, pa joj preostaje okrenuti se krajnje autoritarnim rješenjima. Zemlje poput Kraljevine Jugoslavije za vrijeme Aleksandrove “Šestojanuarske diktature” te Horthyjeva Mađarska, makar ne fašističke u punom smislu, mogu se također smatrati primjerima takvih krajnje autoritarnih rješenja. Oba su se režima suočavala s visokom razinom unutrašnjih nemira i rasta komunističkog pokreta.

U tim su okolnostima potrebu za okretanjem ka autoritarnim rješenjima prepoznali i građanski političari, oni koji su se svojedobno čak i našli na strani antifašističke koalicije, oni koji pripadaju libe-

²⁸ Slične oblike autoritarne vlasti, poput Francova u Španjolskoj, nalazimo u primjeru Metaxasova režima od 4. kolovoza 1936. u Grčkoj te u Portugalu Salazarov *Estado Novo*.

²⁹ Eric Hobsbawm, *Doba ekstrema. Kratko dvadeseto stoljeće 1914.–1991.*, 103.

ralnom i konzervativnom političkom spektru. I to je ovdje mnogo važnije od stavova deklariranih fašista jer ukazuje na to da fašizam nije prepoznat tek kao vanjska devijacija, anomalija, već doista kao “vatrogasna mjera”, kao preventivno sredstvo kontrarevolucije. Tako je Winston Churchill 1927. godine, u vrijeme kada je bio zastupnik iz redova britanske Konzervativne stranke, za svog posjeta Rimu rekao: “Da sam Talijan, stajao bih uz Mussolinija i fašiste u trijumfalnoj borbi protiv bestijalnih apetita i strasti lenjinizma.”³⁰ Jedanaest godina poslije u Donjem domu britanskog parlamenta on kaže: “Uvijek sam govorio da ćemo, ako Velika Britanija bude poražena u ratu, pronaći jednog Hitlera koji će nas povesti nazad na naše zakonito mjesto među nacijama.”³¹ Vidimo, dakle, da je Churchill jako dobro detektirao i objasnio svrhu fašizma — brutalnu borbu protiv komunizma te obnavljanja imperijalnog sjaja u ime nacije. To su sve momenti koji se u današnjim srednjostrujaškim tumačenjima fašizma uglavnom izostavljaju, a otkrivaju samu narav fašizma koja je i preventivno-kontrarevolucionarna i ujedinjujuća za buržoaziju. Još je manje poznato da su Roosevelt i Mussolini imali vrlo srdačnu privatnu korespondenciju ranih tridesetih — Roosevelt je nazvao Mussolinija “izvrsnim talijanskim gospodinom”,³² a Mussolini mu je obećao investicije, uz dodatak — da se “Ameriku učini velikom”. Ovdje svaka sličnost s recentnim događajima i osobama nikako nije slučajna. Osim toga, uz deklarativno “nemiješanje” u Španjolski građanski rat, činjenica je da u američke privatne korporacije poput *Texas oil*, *General Motors*, *Ford Motors* i nekih drugih financijski pomagale Francovu antirepublikansku stranu. Na toj pozadini valja istaknuti i Franju Tuđmana kao jednog domaćeg konzervativnog političara koji se divio Franciscu Francu te je u intervjuu za *New York Times* u travnju 1998. godine rekao: “mene će povijest smjestiti bok uz bok s Francom kao spasitelja zapadne civilizacije.”³³

30 Gian Giacomo Migone, *The United States and Fascist Italy: The Rise of American Finance in Europe*, xxiii–xxiv.

31 Manfred Weidhorn, “When Hitler and Churchill Thought Alike We”, <https://www.winstonchurchill.org/publications/finest-hour/finest-hour-148/when-hitler-and-churchill-thought-alike-we/>, pristup: 22.1.2018.

32 John P. Diggins, *Mussolini and Fascism: The View from America*, 279.

33 Chris Hedges, “Diplomat Rules Bosnia With a Strong Hand”, <http://www.nytimes.com/1998/04/10/world/diplomat-rules-bosnia-with-a-strong-hand.html>, pristup: 22.1.2018.

Teoretičari liberalizma i neoliberalizma također su prepoznali tu preventivnu ulogu fašističke kontrarevolucije. Tako perjanica liberalizma Ludwig von Mises piše:

“Ne može se negirati da su fašizam i slični pokreti, koji su ciljali uspostavi diktature puni najboljih namjera da svojom intervencijom, na trenutak, spase europsku civilizaciju. Vrijednost da je fašizam tako pobijedio živjet će vječno u povijesti. No, iako ta politika donosi spas na trenutak, ona ne može obećati trajni uspjeh. Fašizam je hitna improvizacija. Vidjeti ga kao nešto više bila bi fatalna pogreška.”³⁴

Dakle, još jedan pripadnik građanske filozofije koji koristi argument sličan onom Oswalda Spenglera o spasu zapadne civilizacije koja se trenutno navodno nalazi pred propašću. Pritom, za Oswalda Spenglera jedan od ključnih čimbenika propasti zapadne civilizacije unutar same te zapadne civilizacije (a ne samo u opasnosti od boljševizma s Istoka) — radi se o dekadenciji elita na Zapadu koje su prihvatile “suicidalne ideje” kakve se očituju u kulturnoj permisivnosti i političkom liberalizmu. To je naročito zanimljiva teza jer nastavlja razvijati već poznatu Paretovu tezu o slabostima liberalne demokracije te preko toga daje apologiju fašizmu. Za razliku od prusofilnog organicističkog argumenta kao alternative u Spenglera, Mises ostaje ipak čvrsto na liniji klasične liberalne doktrine. Proučavajući korelacije između liberalizma i fašizma Ishay Landa u ovome vidi rascjep između ekonomskog i političkog liberalizma u fašističkoj ideologiji: dok s jedne strane afirmira individualizam, elite i slobodno tržište, s druge strane progovara protiv ekstenzije formalnih političkih okvira koji takav sistem slabe umjesto da ga štite: “U fundamentalnom je smislu kapitalizam bio u suprotnosti s demokracijom; ekonomski liberalna sfera u suprotnosti s ekspanzivnom dinamikom političkog liberalizma”.³⁵ Paralelno s time i na tom tragu, danas se može susresti teza o “kulturalnom marksizmu” koja, osim difamacije Gramscija i Frankfurtske škole, sadržava i ovu famoznu tezu o suicidalnosti političkog liberalizma koji ostavlja prostor marksističkim idejama kulturne hegemonije te tako zapravo društvo vodi prema ostvarenju socijalizma.

Liberalna demokracija bremenita je kontradikcijama, a one se, kao što smo pokazali, najviše ispoljavaju u fašizmu ili drugim autoritarnim

³⁴ Ludwig von Mises, *Liberalism: In the Classical Tradition*, 51.

³⁵ Usp. Landa, nav. dj. 22.

režimima kao odgovorima na te kontradikcije. Obrazac “osamnaestog brumairea” arhetipski je primjer kako funkcionira suspenzija liberalne demokracije putem nekih njenih mehanizama, a u korist očuvanja postojećeg socioekonomskog poretka. Štoviše, s pozicije marksističkog tumačenja može se reći da je sama ‘liberalna demokracija’ oksimoron: liberalizam je s jedne strane rascijepljen između neobuzdane ekonomske sfere i političke dimenzije koja s prvom dolazi nerijetko u koliziju, a s druge strane elitizam i individualizam liberalne doktrine sami po sebi kad-tad dolaze u sukob sa zahtjevima brojčano nadmoćnijih masa. Potonje već jasno izražava jedan od doajena klasičnog liberalizma, Alexis de Tocqueville, ukazujući na opasnosti “tiranije većine”. Landa to potcrtava kada upućuje na razlikovanje između “optimističke” i “pesimističke” faze kohabitacije liberalizma i demokracije:

“Makar liberalizam i demokracija kohabitiraju od samog početka nelagodno, još uvijek ima smisla razlikovati optimističku liberalnu fazu, u kojoj se još čini mogućim razuman sporazum između partnera kapitalizma i demokracije, od pesimističke liberalne faze, u kojoj taj odnos postaje mnogo turbulentniji.”³⁶

Ta “pesimistička faza”, koja razotkriva inherentnu proturječnost, nalazi se u temeljima autoritarnih reakcija: one su samo logičan nastavak dinamike političkog prilagođavanja kapitalističkog načina proizvodnje. Da one nisu rezervirane samo za izvjesnu fazu u povijesti, pokazuje nam upravo već primjer klasnih borbi u Francuskoj sredinom 19. stoljeća i pojave figure Louisa Bonapartea.

5. Pouke Hanne Arendt i Carla Schmitta

Fenomen “osamnaestog brumairea” ne može se razjasniti samo korištenjem marksističkog teorijskog i metodološkog aparata. To je tim jasnije što je ova kontrarevolucionarna paradigma proširena iskustvom fašizma i drugih autoritarnih režima koji ponajviše u prvoj polovici 20. stoljeća ruše liberalne demokracije i postavljaju se kao prva linija obrane od socijalističke revolucije, a podrazumijevaju masovni pristanak, odnosno vlastitu legitimaciju od strane masa, neki tip većinske legitimacije. Zato je jedno od ključnih pitanja pri tome kako i zašto mase legitimiraju kontrarevoluciju. Hannah Arendt, koja se mnogo bavila tim problemima kroz prizmu različitih faktora, može pomoći za ovu svrhu tezom o totalitarizmu. Vezano uz to, a uzimajući u obzir

³⁶ Ibid. 35.

formalno demokratsku metodu kojom je mnogo kontrarevolucionarnih snaga došlo na vlast, postavlja se pitanje koliko demokracija kao forma (i sadržaj) može štiti od kontrarevolucije? Za to će poslužiti Carl Schmitt.

Hannah Arendt, uvodeći pojam totalitarizma u sustavnu obradu, jasno potcrtava o čemu se radi: totalitarnim režimima možemo smatrati nacizam i boljševizam (zapravo staljinizam), a oni počivaju na masovnoj potpori. Na stranu pitanje koliko je “totalitarizam” teorijski i diskurzivno opterećen pojam, zadržimo se ovdje na njenim razmatranjima o masovnoj potpori, tj. o ulasku masa u politiku. Ono u čemu Arendt konceptualno može pomoći povrh marksističkih objašnjenja jest njezina teza o savezu svjetine i kapitala, što se u imperijalističkoj epohi očitovalo kao opće pristajanje na imperijalističku politiku, a što marksistička doktrina klasne borbe teško objašnjava.³⁷ U tom smislu, njezin pojam totalitarizma ovdje će biti koristan samo u svrhu rasprave o masovnoj legitimaciji kontrarevolucije. Za nju je bitna pretpostavka ulazak masa u politiku: mase se ne definiraju stranački ili klasno, one su nusprodukt masovne nezaposlenosti i demografske eksplozije, definiraju se kao veliki broj pasivnih, politički ravnodušnih ljudi, što drugim riječima znači da su one skup atomiziranih pojedinaca koje prodiru na političku scenu razaranjem klasnog društva i pripadajućeg stranačkog poretka. Izrasle iz fragmenata atomiziranog društva, mase su same po sebi neorganizirane i depolitizirane, one su kao takve topovsko meso za pokrete koji nastaju sa suštinski kontrarevolucionarnim ciljem, ali sa sredstvom uniformne kanalizacije akumuliranog nezadovoljstva. Nedostatak političke organizacije radničke klase ili kobne pogreške revolucionarne partije predstavljaju bitan korak u ideološkoj “deklasizaciji” radničke klase i njene zamjene atomiziranim, depolitiziranim masama kao političkim pseudosubjekom. Samo je u

³⁷ Hannah Arendt, *Izvori totalitarizma*, 330. Ne ukazuje samo Arendt na nedostatke marksističkih objašnjenja, nego o tome mnogo govori i činjenica da je pod utjecajem teorijskih pravaca poput (neo)gramšijanstva, (post)strukturalizma i psihoanalize ispisano mnogo stranica o funkciji i učincima ideologije (Frankfurtska škola, kulturalni studiji, Althusser, Foucault, postmarksisti itd.). Naglasak na proučavanju ideologije unutar marksističke paradigme nedvojbeno je jedan od pokazatelja nekih inherentnih slabosti ranog marksističkog tumačenja. Gramsci s teorijom hegemonije kao teorijom pristanka započinje niz opravdanja unutar marksizma zašto se klasna borba, kako je zamišljena, nije dogodila i zašto se vjerojatno tako neće ni dogoditi.

tom smislu korisna nespretno artikulirana teza Arendt o raspadu klasnog društva: ona odgovara u onoj mjeri u kojoj je to klasno društvo shvaćeno kao *politički* klasno društvo. Njezinim riječima:

“Totalitarni pokreti su mogući gdje god postoje mase koje su iz ovog ili onog razloga osjetile poriv da se politički organiziraju. Mase ne drži na okupu svijest o zajedničkom interesu i nemaju onu specifičnu klasnu artikuliranost koja se izražava u jasnim, ograničenim i dostižnim ciljevima... Oni potencijalno postoje u svakoj zemlji i čine većinu onoga velikog broja neutralnih, politički ravnodušnih ljudi koji nikada ne pristupaju nijednoj stranci i gotovo nikada ne izlaze na birališta.”³⁸

Očita je sličnost koju ti “politički ravnodušni ljudi” imaju s “parcelnim seljacima” u vrijeme Louisa Bonaparte, onom društvenom skupinom koja po mnogo više svojih karakteristika nije klasa u pravom smislu, što jasno naglašava Marx. I oni su činili većinu društva i nisu bili politički organizirani, a prema tome bili su nesposobni istaknuti svoje klasne interese u svoje vlastito ime ili putem parlamenta. Dakle, samo u tom smislu valjano funkcionira nespretno artikulirana teza o “besklasnom društvu”, za što bi spretniji izraz mogao biti “deklasiranost”. Ova paradigmatička sličnost tako se očituje u prijemčivosti za kontrarevoluciju, točnije u prijemčivosti za služenje razbijanju revolucije — hoće li to primarno napraviti samostalno politički neorganizirani lumpenproletarijat, plebiscitarno većina politički neorganiziranih i deklasiranih masa ili elite odozgo i nije toliko ključno za glavne zaključke. Obično se radi o njihovim savezima, što Arendt naglašava, tako da je najbitnija ta povezanost koja se stvara između politički neorganiziranih i depolitiziranih pojedinaca te elitâ koje u svojoj krizi traže izlaz izvan politički nedostatnih okvira (poput buržoaskog parlamenta). U “totalitarizmu”, koji je u Arendt bitno savez elita i masa, ne postoji vladanje “izvanjskim” sredstvima, već dominira organska veza između elita i masa u sklopu velikog pokreta koji je stalno u kretanju. Može se reći da je na taj način, u uvjetima deklasiranosti, potiskivanje klasnog sukoba na ovaj način najučinkovitije sredstvo kontrarevolucije, a vrlo je jasno djelovalo od Bonaparte pa sve do fašizma.

Kako se moglo zaključiti da kontrarevolucije uglavnom nema ako ne postoji njezina šira legitimacija koja može, ali i ne mora odgovarati opisima “totalitarnog pokreta” kod Hannah Arendt, potrebno je

³⁸ Ibid. 305.

vidjeti koliko uopće demokracija može biti brana od kontrarevolucije, nadasve od fašizma, s obzirom na to da se demokracija i fašizam, kao i diktatura te demokracija skoro uvijek kontrastiraju. Vidjeli smo već koje su to kontradikcije liberalne demokracije te kako njen okvir pruža prostor za reakciju sdesna te je čak potiče. Sada valja vidjeti je li konkurentski model demokracije, često zvan direktnom demokracijom, brana od reakcije, odnosno od regresivnih ideja koje u obliku političkog pokreta u krajnosti suspendiraju neka formalna postignuća liberalno-demokratskih poredaka (poput prava manjinskih zajednica, slobode tiska i sl.). Upravo Schmitt, koji se može činiti kao pobornik reakcije, daje pouke na tom terenu, mnogo korisnije od brojnih lijevih lamentacija.³⁹ On vidi konceptualni rascjep u shvaćanju demokracije kao forme i demokracije kao sadržaja, a to brkanje među pobornicima direktne demokracije kao tobože razvijenijeg oblika demokracije dosta je često. Tako on kaže:

“Za radikalnog demokrata, demokracija ima vlastitu vrijednost kao takva, bez obzira na sadržaj politike koja se vodi pomoću demokracije. No, ako postoji opasnost da se demokracija iskoristi kako bi se demokracija uklonila, onda radikalni demokrat mora odlučiti ostati demokrat i protiv većine ili mora odustati od sama sebe. Čim demokracija dobije *sadržaj* neke vrijednosti koja se zasniva na njoj samoj, ne može se više biti demokrat (u formalnom smislu) po svaku cijenu.”⁴⁰

Schmitt vidi da radikalno-demokratske snage, koje žele doskočiti toj kontradikciji (osjete je, ali je ignoriraju kao kontradikciju), posežu za idejom odgoja, a da ta ideja odgoja vodi u suspendiranje demokracije u ime istinske demokracije koju tek treba stvoriti. Teorijski, to ne ukida demokraciju već je njena inherentna konzekvenca. Kao što smo vidjeli u slučaju buržoaskog parlamenta, moguće je koristiti par-

³⁹ Carl Schmitt, “Duhovno-povijesno stanje suvremenog parlamentarizma”, u: *Politički spisi*, 7–41. Neke od tih “lijevih lamentacija” uključuju fetiš organizacijskog oblika, fetiš forme, karakterističan za brojne suvremene lijeve pokrete odozdo, pa i one koji nisu otvoreno anarhistički ili anarhosindikalistički. Tu postoji strukturna teorijska i praktička povezanost sa zahtjevima “eurokomunizma” ili “demokratskog socijalizma” koji postaje široko prihvaćeni strategijski smjer antikapitalističkih stranaka uglavnom u zapadnoj Europi još sedamdesetih i osamdesetih godina.

⁴⁰ Ibid. 12.

lament kao instituciju i ostale institucije liberalne demokracije da bi ih se u konačnici suspendiralo, tako je moguće čisto plebiscitarnom, odnosno direktnom demokracijom uspostaviti diktaturu. To je ono na što lijeve snage očito nisu mnogo računale, ali je zato desnica dobro primijetila: mase naprosto u većini mogu biti one arendtovski mase, dakle schmittovski kontrarevolucionarne. Tako se u metodi direktne demokracije kvantiteta izjednačava s kvalitetom, forma sa sadržajem, a rezultati su nepredvidivi. Radi se o tzv. stadionskoj demokraciji koja je pod geslom forme izjednačene sa sadržajem sposobna “progutati” i samu sebe. Ona je negacija klasne demokracije, po potrebi oružje kontrarevolucije, tj. “osamnaestoga brumairea”. Vidljivo je to u Schmittovu kontradiktornom konceptu “homogene demokracije”, na što upućuje Landa:

“Homogena demokracija, destilirajući volju “naroda kao jedinstva”, jest *contradictio in adjecto*, barem dok postoji klasno društvo. Upravo zbog toga svaki pokušaj takve homogenizacije bez transcendiranja klase može jedino doći putem političkog isključivanja koje klasični liberalizam postiže zadržavajući pravo glasa strogo limitiranim te koje fašizam ispunjava ukidanjem u potpunosti. Schmitt je šutio o klasnom karakteru koji nosi liberalna demokracija te ju je pokušao prezentirati kao puku matematičku formulu, ispražnjenu od ikakvog socijalnog sadržaja.”⁴¹

Schmitta, kao autora kojeg se vezuje uz nacizam i kritiku liberalne demokracije, Landa razotkriva kao prividnog kritičara liberalizma, a prikrivenog apologeta liberalnoga *status quo ante*. Baš time je prikazan kao paradigmatički autor — načelni protivnik liberalne demokracije — ali ujedno i kao netko tko je svjestan njenih kontradikcija i otud njezin apologet jer zna iskoristiti te slabosti i tako afirmirati potrebu za fašizmom, u kontekstu Weimarske Njemačke:

“Schmittovo protivljenje Weimarskoj Republici nije stvarno bilo motivirano ‘vatrenim anti-liberalizmom’, niti željom za uspostavom ‘demokracije temeljene na supstancijalnoj homogenosti kolektivnog jedinstva naroda’. U stvari je to poslužilo za prikrivanje želje za povratkom na liberalni *status quo ante*, prije nego se ‘narod’ neopravdano uobrazio... Nastojim tako pokazati da je sama suprotnost tome u pitanju: cijeli Schmittov manevar stremio je razbijanju ograničenja nametnutih demokratskom voljom naroda na liberalne

⁴¹ Landa, nav. dj. 181.

institucije... Schmitt je bio antiliberal samo u političkom smislu, pa čak i ako ignoriramo diktatorski izgovor da je to implicitno u liberalnoj koncepciji od Lockeja nadalje, ali ne i u sukobu s liberalizmom kao socioekonomskim sistemom. Schmitt je tako doista antiliberal, ali na vrlo liberalan način.”⁴²

Arendt i Schmitt nemarksistički su autori koji dotiču dva bitna problema u diskusiji oko kontrarevolucije: njezinu masovnu legitimaciju i političke modalitete koji odgovaraju njezinoj afirmaciji. Prvo je izraženo dijelom kroz tezu H. Arendt o “totalitarizmu” te kroz Schmittove aporije i kontradikcije demokracije. Drugo je već artikulirano u kritici liberalne demokracije, a ojačano je kritikom demokracije uopće koja u Schmitta poprima najkonzistentniju formu. Slijedeći raspravu o pogreškama revolucionarnih snaga, treba se dotaći ekstenzije liberalne demokracije, što je glavni zahtjev tzv. eurokomunističkih stranaka i pokreta u postšezdesetimaškom periodu (što se u dobroj mjeri podudara s neoliberalnim zaokretom). Ekstenzija liberalne demokracije proklamirana je kao sredstvo socijalističke preobrazbe u radikalno-demokratskom zahvatu, a u krajnosti to uključuje i direktno-demokratski mehanizam. Ovdje se vidi kako to ne samo da ne može biti brana od desne reakcije i kontrarevolucije, već može biti čak i plodno tlo za nju, njeno sâmo oružje.

6. Zaključna razmatranja

Konačno, ostaju otvorena neka pitanja koja ostavljaju ovi paradigmatički primjeri. Najvažnije od svih je koji su to danas bonapartistički, tj. “bonapartoidni” obrasci, koje strategije i taktike koriste te može li im se nekako doskočiti, a da se pri tome ne žrtvuje demokracija? Samo pitanje, koje se često postavlja, je li bonapartizam, tj. sâm slučaj Louisa Bonaparteja preteča fašizma, nije dobro artikulirano. Uopće nije stvar u pronalaženju historijskih analogija koje onda nakon toga funkcioniraju zapravo ahistorijski, već u izlučivanju paradigmatičke forme koja prati kontrarevolucije, a same kontrarevolucije uvijek se definiraju u odnosu na revoluciju. Historijsko gledište zato ne negira da određene snage koje su u jednom trenutku revolucionarne, u drugom trenutku mogu biti kontrarevolucionarne. Nadalje, što se može naučiti iz pogrešaka revolucionarnih snaga? Na ovo pitanje odgovori su već dani, ali nije ih zgorega ponoviti. Zadnje je pitanje

⁴² Ibid. 186.

vezano uz povijesnu reviziju, tj. uz historijski revizionizam kao epistemološko-politički projekt.

Danas se obrasci “osamnaestog brumairea” koji ciljaju na masovnu legitimaciju autoritarnog poretka vide u podjeli, odnosno razbijanju jedinstva radničke klase koja se politički oblikuje kao sukob domaćih i stranih radnika ili po nekom drugom kriteriju identitetske podjele. Taj se sukob nerijetko prevodi u rasističke, nacionalističke i ksenofobne termine, no poznati su, a s time ponekad i povezani, također slučajevi podjele na gornji i donji dio radničke klase (kvalificirani i manje kvalificirani radnici), o čemu govori Hobsbawm na primjeru uspjeha thatcherizma u Velikoj Britaniji.⁴³ Tu je i teza o “tihoj većini” koju danas uglavnom koriste desne konzervativne opcije s tzv. populističkim tendencijama. Ta teza služi legitimaciji vlastite političke pozicije definirane po aritmetičkom kriteriju — stav “naš je program većina” — kao da izlazi iz svakog stava koji se artikulira po ideologemu “tihe većine”. To znači, po obrascu jednačenja kvantitete s kvalitetom, forme sa sadržajem. To je ona “heterogena uniformnost”, zahtjev za homogenom, neklasnom demokracijom, o kojoj govori Schmitt, a koja za svoju metodu ima direktnu demokraciju, puku formu. Nasuprot tome, demokratska metoda, koja ima politički sadržaj jasno definiranog lijevog usmjerenja, samo je klasna demokracija, pogotovo uzevši u obzir da postupku homogenizacije i formiranja bezlične mase atomiziranih pojedinaca prethodi deklasizacija.⁴⁴

Revolucionarne su snage za vrijeme najvećih revolucionarnih valova nakon Prvog svjetskog rata često imale problem s formiranjem potrebnog širokog fronta (primjer Njemačke tu je najeklatantniji), a prema tome i neuviđanjem ispravnog trenutka za akciju. Dodatni problem tu su stvarale i frakcijske borbe koje su se uvezile iz Sovjetskog Saveza. Vanjski imperijalistički interesi stvarali su dodatni problem uvijek i svugdje: oni su uglavnom iznutra bili servisirani demagogijom brojnih reakcionarnih opcija koje su se pozivale na neke posebne ili opće narodne interese. Revolucionarne snage nerijetko

⁴³ Eric Hobsbawm, *Doba ekstrema*, 265–266.

⁴⁴ U prijevodu, to podrazumijeva potrebu za sindikalnim organiziranjem radničke klase (jer sindikalno neorganizirani radnici prijemčivi su za retoriku da im “stranci ruše cijenu rada”, dok ona bitno ovisi o stupnju njihove klasne organiziranosti, a ne konkurencije unutar same klase), za formiranjem komunalnih lokalnih pokreta odozdo, za stvaranjem mreža solidarnosti kao paralelnih struktura mimo dominantno postavljenog socioekonomskog okvira itd.

su gubile kontakt s radnim masama kao s adresatom svoje politike, ali i subjektom, a ponekad je slijedilo i razočaranje. S tim povezano, neorganiziranost radnih i potlačenih masa, uslijed buržoaske individualizacije kao ideološkog projekta i posljedične društvene fragmentacije i atomizacije, skoro je uvijek značila mogućnost kanaliziranja nezadovoljstva u regresivnom smjeru. Na primjeru podjele radničke klase po identitetskim nišama, to se može vidjeti u tome da nedostatak čvrstog i jedinstvenog sindikalnog organiziranja donosi sobom pad cijene radne snage i ksenofobiju kao odgovor.

Zaključno, sâm je “osamnaesti brumaire” kao trajni obrazac kontrarevolucije rehabilitiran kroz različite revizionističke pothvate u historiografiji. Ti pothvati, koji tendiraju bitnom remodeliranju paradigme historiografije iznutra, danas uglavnom počivaju na dvije temeljne premise: kontinuitet destruktivnosti revolucija od Francuske do Oktobarske te hladnoratovska teza o dvama totalitarizmima koja je samo nalik na tezu H. Arendt o totalitarizmu.⁴⁵ Takvi pogledi zanemaruju činjenice iz kojih je vidljivo kako su građanske snage (liberalne i konzervativne) koketirale s fašističkim onda kada je “preventivna kontrarevolucija” bila nužna — vidjelo se to na primjeru Churchilla, Roosevelta, Hayeka, Misesa, ali i brojnih drugih. To zanemarivanje zapravo je *mainstream* u današnjoj historiografiji, pa je pravo pitanje što je uopće danas “revizionističko”, tj. koji je to zaborav ušančen kao dominantna historiografska paradigma. No, kako bilo, ta paradigma ostavlja prostor za nove manipulativne figure “svjetskohistorijske lakrdije” jer “oni koji ne mogu upamtiti prošlost, osuđeni su na to da je ponove” ili “jednom kao tragedija, drugi put kao farsa”. ■

⁴⁵ Vidi o tome više u: Domenico Losurdo, *Historijski revizionizam: Problemi i mitovi*, SKD Prosvjeta, Zagreb, 2017.

Literatura

- Arendt, Hannah, *Izvori totalitarizma*, Disput, Zagreb, 2015.
- Blake, John, *The Spanish Civil War*, Ep. "Franco and Nationalists", BBC, 1983.
- De Luna, Frederick A., *The French Republic under Cavaignac, 1848.*, Princeton University Press, Princeton, 1969.
- Diggins, John P., *Mussolini and Fascism: The View from America*, Princeton University Press, New Jersey, 1972.
- Hedges, Chris, "Diplomat Rules Bosnia With a Strong Hand", <http://www.nytimes.com/1998/04/10/world/diplomat-rules-bosnia-with-a-strong-hand.html>
- Hobsbawm, Eric, *Doba ekstrema. Kratko dvadeseto stoljeće 1914.–1991.*, Zagrebačka naklada, Zagreb, 2009.
- Hobsbawm, Eric, *Doba kapitala*, Školska knjiga, Zagreb, 1989.
- Hobsbawm, Eric, *Doba revolucije*, Školska knjiga, Zagreb, 1987.
- Hrvatska enciklopedija*, <http://www.enciklopedija.hr>
- Jackson, Gabriel, *The Spanish Republic and the Civil War*, Princeton University Press, Princeton, 1965.
- Kuljić, Todor, *Fašizam*, Nolit, Beograd, 1987.
- Landa, Ishay, *The Apprentice's Sorcerer. Liberal Tradition and Fascism*, Brill, Boston, 2010.
- Losurdo, Domenico, *Historijski revizionizam: Problemi i mitovi*, SKD Prosvjeta, Zagreb, 2017.
- Marx, Karl, *Klasne borbe u Francuskoj 1848–1850*, Kultura, Zagreb, 1949.
- Marx, Karl, *Osamnaesti brumaire Louisa Bonaparta*, Kultura, Zagreb, 1950.
- Migone, Gian Giacomo, *The United States and Fascist Italy: The Rise of American Finance in Europe*, Cambridge University Press, New York, 2015.
- Mises, Ludwig von, *Liberalism: In the Classical Tradition*, Cobden Press, San Francisco, 1985.
- Parenti, Michael, *Blackshirts and Reds: Rational Fascism and the Overthrow of Communism*, City Lights Books, San Francisco, 1997.
- Paxton, Robert O., *The Anatomy of Fascism*, Alfred A. Knopf, New York, 2004.
- Price, Roger, *The French Second Republic: A Social History*, Batsford, London, 1972.
- Schmitt, Carl, *Politički spisi*, Politička kultura, Zagreb, 2007.
- Weidhorn, Manfred "When Hitler and Churchill Thought Alike We", <https://www.winstonchurchill.org/publications/finest-hour/finest-hour-148/when-hitler-and-churchill-thought-alike-we/>